

Pregledni znanstveni rad

Primljeno: 14. XI. 2011.

Prihvaćeno: 4. II. 2012.

UDK: 316.347:323.1(497.5)"18"(093)
u značenju: etnicitet-etničke zajednice-
-Hrvatska-19.st.-povijesni izvori

Etnički identiteti stanovnika hrvatskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća u svjetlu austrijskih statističkih priručnika i enciklopedija

Vlatka Tomić

Zagreb

SAŽETAK: Centralni istraživački zadatak rada je analiza etničkih identiteta koje autori austrijskih enciklopedijskih i leksikonskih članaka pridaju stanovnicima hrvatskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća, te komparacija podataka koje oni donose s istovrsnim podatcima drugih onovremenih autora iz Habsburške Monarhije. Budući da su autori, leksikografi, etničke identitete tumačili u skladu s vlastitim spoznajama, govori se o konstrukcijama identiteta. U svojim analizama oslanjali su se na izvore koji su im bili dostupni, poput tiska, putopisa i statističkih edicija iz Monarhije. Etnički identiteti se tijekom vremena izgrađuju i razvijaju i kao individualna i kao kolektivna pojava.

Ključne riječi: etnički identiteti, hrvatske zemlje, prva polovica 19. stoljeća

Uvod

Prihvaćajući premisu da je za proučavanje enciklopedijskih i leksikonskih članaka nužno proučiti povijesne uvjete koji su utjecali na oblikovanje istih¹, u radu će se analizirati etnički identiteti stanovnika hrvatskih zemalja na primjerima austrijskih enciklopedija i leksikona iz razdoblja prve polovice 19. stoljeća.² No izvora za proučavanje etničkih identiteta stanovnika hrvatskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća ima mnogo. Uz brojne opsežne knjige i statističke studije, istraživačima na raspolaganju stoje i stručni časopisi. Svi su ti izvori bili poznati tadašnjim austrijskim leksikografima, koji su se njima i služili pri oblikovanju enciklopedijskih natuknica. Središnji istraživački zadatak rada je analiza etničkih identiteta koje autori austrijskih enciklopedijskih i leksikonskih članaka pridaju stanovnicima hrvatskih zemalja

¹ Čepo 2008: 9, Vujić 1991: 25

² *Allgemeine Encyklopaedie der Wissenschaften und Kuenste* (Leipzig), *Allgemeines geographisch – statistisches Lexikon aller Oesterreichiscen Staaten* (Wien), *Geographisch – statistisches Handwoerterbuch des oesterreichischen Kaiserthumes* (Wien) i *Oesterreichische National – Encyklopaedie* (Wien).

u prvoj polovici 19. stoljeća, te komparacija podataka koje oni donose s istovrsnim podatcima drugih onovremenih autora iz Habsburške Monarhije.

Istraživanje etničkih identiteta stanovnika hrvatskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća vrlo je složeno. U tom razdoblju nema službenih popisa stanovništva koji popisuju stanovništvo prema „narodnostima“. Popis stanovništva 1850./51. bio je jedinstven jer je obuhvatio i podatke o „narodnostima“³, a u popisnim obrascima ispitanici su se mogli izjasniti kao Hrvati, Slavonci, Srbi, Dalmatinci, Slovenci, Romi itd. Važno je uočiti da obrasci poistovjećuju „narodnost“ i regionalnu pripadnost. Kako ističe P. Korunić, važno je imati na umu da tadašnje društvo odlikuju masovni život stanovništva na selu, njegova masovna ili totalna nepismenost, silna podijeljenost i rascjepkanost (i jezična i kulturna i politička i privredna i socijalna i svaka druga) na mnogobrojne uske regije i pokrajine, opća zaostalost na svim područjima, stanje slabe produktivnosti privrede u svakom pogledu, loši uvjeti prehrane i stanovanja, vrlo slaba ili nikakva liječnička zaštita stanovništva.⁴

No cilj rada nije istražiti oblikovanje i razvoj etničkih identiteta stanovnika hrvatskih zemalja kroz povijest, već njihova objašnjenja, a istodobno i konstruiranja, u enciklopedijama i leksikonima koje je oblikovala znanstvena elita Habsburške Monarhije te komparacija s drugim autorima iz Monarhije koji također pišu studije o našim zemljama te koji spadaju u onodobnu znanstvenu zajednicu države. U svojim su se analizama oslanjali na izvore koji su im bili dostupni, poput tiska, putopisa i statističkih edicija iz Monarhije. Znajući da su enciklopedijski članci proizvod znanstvenika, oni predstavljaju osmišljenu cjelinu znanja i spoznaju zbiljnosti dotičnog vremena.⁵ Slijedeći ove konstatacije, rad će pokušati pokazati iz kojeg očista su austrijski autori – leksikografi promatrali hrvatske zemlje u prvoj polovici 19. stoljeća.

Konstruiranje etničkih identiteta kao proces

Polazište analize je definicija zbilje kao kulturnog konstrukta⁶, a istraživanje etničkih identiteta, odnosno istraživanje procesa konstruiranja etničkih identiteta, teorijski je okvir ovoga rada.

Etnicitet je pitanje odnosa, a ne odlika određene grupe. Drugim riječima, etnički identiteti se razvijaju u međusobnim dodirima, a ne u izolaciji. Iz toga slijedi da

³ B. Vranješ-Šoljan piše da se razlozi tome trebaju tražiti u činjenici da su državne vlasti, poučene negativnim iskustvom snažnih nacionalnih pokreta četrdesetosme, oprezno dopustile izjašnjavaње o narodnosti, ujedno svjesne činjenice da su odjeci tih nacionalnih pokreta bili još uvijek svježiji. – Vranješ-Šoljan 2009: 67 – 69. Također usp. Gross 1985: 48

⁴ Korunić 2010: 9

⁵ Schiffler-Premec 1991: 23

⁶ Berger – Luckmann 1992

su etničke klasifikacije i društvene i kulturne tvorevine koje odgovaraju potrebama onoga tko vrši klasifikaciju. Ti svjesno konstruirani identiteti relativni su i dinamični, upravo kakvo je i samo njihovo stvaranje.⁷ Konkretno, izraz *Hrvat* nije oznaka za grupu ljudi koja po sebi ima distinktivno obilježje, već izraz za procese atribuiranja identiteta i organiziranja društvenih odnosa na osnovi navodno suštinskih kulturnih razlika. Svrha pojma etnicitet ne sastoji se u tome da posvjedoči postojanju etničkih grupa, nego da ga postavi kao problematičan pojam.⁸ U suvremenoj literaturi koja se bavi problematikom etniciteta, dakle većinom u suvremenim sociološkim i antropološkim raspravama, i dalje ključnim pitanjem ostaju problemi etničke samo-identifikacije aktera i njihove identifikacije od strane drugih, odnosno diskrepancija između egzogenih i endogenih definicija, ovisno na što autori stavljaju naglasak. Postavlja se pitanje kako i pod kojim uvjetima jedna grupa počinje postojati kao etnička konstelacija. Ipak, zajednički je zaključak svih istraživača i teoretičara da se etnički identitet konstruira u odnosu između kategorizacije koju vrše ne-članovi i samo-identifikacije članova s grupom. Grupa ne može ne mariti na način na koji je kategoriziraju ne-članovi, pa način na koji sami sebe definiraju ima smisla samo s obzirom na tu egzogenu definiciju. Taj se odnos u svojoj složenosti ukazuje u procesu uzajamnog označavanja, tijekom kojega pojedine grupe pripisuju sebi samima, ali i nameću drugima, etnička imena. Zapravo je egzogene i endogene definicije nemoguće razdvojiti, jer se nalaze u odnosu dijalektičke suprotnosti, a baš taj dijalektički proces između egzogene i endogene definicije čini etnicitet dinamičnim procesom. Proizvodnja i uporaba etničkih imena predstavljaju predmete analize za rasvjetljavanje fenomena etniciteta, budući da postojanje i stvarnost jedne etničke grupe mogu biti potvrđeni jedino činjenicom da se ona sama označava te da ju drugi označavaju tim specifičnim imenom. Drugim riječima, „imenovanje samo po sebi proizvodi etnicitet.“⁹ Imenovanjem etnička zajednica stječe simbol kojim ulazi u opoziciju s drugim zajednicama te traži potvrdu u institucionalnom poretku.¹⁰ Odnosno, „legitimnost“ etničkom identitetu priznaju upravo „drugi“, što T. H. Eriksen definira kao „davanje moći imenu“.¹¹

Etnički identiteti stanovnika hrvatskih zemalja u austrijskim statističkim priručnicima i enciklopedijama

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća brojni autori u svijetu i Europi počinju prikupljati etnografske i statističke podatke o svojim zemljama ili pak o krajevima u

⁷ Eriksen 2004: 29, 31, 110

⁸ Putinja – Stref Fenar 1997: 15

⁹ Ibid.: 160–162

¹⁰ Škiljan 2002: 145

¹¹ Eriksen 2004: 124

kojima službuju ili koje posjećuju. Poslije ih publiciraju u obliku knjiga ili studija. I u Habsburškoj Monarhiji brojni autori pokazuju interes za takav rad, poput C. C. Andrea¹², J. C. Bisinger¹³, J. Csaplovicsa¹⁴, K. Czoerniga¹⁵, J. A. Demiana¹⁶, J. C. Engela¹⁷, C. B. Hietzingera¹⁸, J. M. Liechtensterna¹⁹, P. Magde²⁰, J. Rohrera²¹, M. Schwartnera²² i mnogih drugih. U svojim djelima raspravljaju i o brojnosti, rasprostranjenosti i „narodnostima“ stanovnika pokrajina u Monarhiji. Uz njihova djela svakako treba spomenuti edicije *Allgemeine Geographische Ephemeriden* (Weimar, od 1798), *Kirchliche Geographie und Statistik* (Tuebingen, od 1804) i *Tafeln zur Statistik des Oesterreichische Monarchie* (Wien, od 1828) koje također donose podatke o etničkim identifikacijama stanovništva. U pravilu ti radovi i edicije obuhvaćaju i hrvatske zemlje. Autori, zaposleni u državnoj službi ili u visokoškolskim institucijama, podatke prikupljaju na različite načine: vlastitim putovanjima, koristeći službene statističke podatke (ukoliko ih ima), podatke iz tiskovina ili rezultate istraživanja drugih autora koji se bave srodnom tematikom. Etnografsko-statističke studije nikako se ne smiju poistovjetiti s putopisima, koji su primarno književna vrsta, jer je temelj i polazište autora etnografsko-statističkih rasprava statistika.²³ Autori u svojim istraživanjima

¹² Andre, C. C.: *Neueste Zahlenstatistik der europaeischen und aussereuropaeischen Staaten*. Stuttgart – Tuebingen 1823.

¹³ Bisinger, J. C.: *General – Statistik des oesterreichischen Kaiserthumes*. I – II. Wien 1806. – 1808.

¹⁴ Csaplovics, J.: *Gemaelde von Ungern. Erster Theil*. Pesth 1829., Csaplovics, J.: *Slavonien und zum Theil Croatien. Erster Theil*. Pesth 1819.

¹⁵ Czoernig, K.: *Etnographie der oesterreichische Monarchie*. I – II – III. Wien 1855. – 1857.

¹⁶ Demian, J. A.: *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie. Statistische Beschreibung der Militaer-Graenze*. Erster Band. Wien 1806., Demian, J. A.: *Statistische Darstellung des Koenigreichs Ungern*. Erster Band. Wien 1805.

¹⁷ Engel, J. C.: *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slawonien*. Halle 1798.

¹⁸ Hietzinger, C. B.: *Statistik der Militaergraenze des oesterreichischen Kaiserthums*. Erster Theil. Wien 1817.

¹⁹ Liechtenstern, J. M.: *Grundlinien einer Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*. Wien 1817., Liechtenstern, J. M.: *Staatsverfassung der Oesterreichischen Monarchie im Grundrisse*. Wien 1791., Liechtenstern, J. M.: *Wollstaendiger Umriss der Statistik des oesterreichischen Kaiserstaats*. Bruenn 1820.

²⁰ Magda, P.: *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Koenigreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militaer-Grenze*. Zweite Ausgabe. Leipzig 1834.

²¹ Rohrer, J.: *Statistik des oesterreichischen Kaiserthumes*. I – II. Wien 1827.

²² Schwartner, M.: *Statistik des Koenigreichs Ungern*. Erster Theil. Ofen 1809.

²³ Uzmimo za primjer samo par autora. J. M. Liechtenstern u djelu *Handbuch der historischen Wissenschaften* (Erster Band, Leipzig, 1823.) zasebno poglavlje imenuje *Statistika kao historijska znanost*. Smatra da isključivo statistika omogućuje „jasnu i živu spoznaju nacije u svim pravcima njezina postojanja i u svim mogućim uvjetima njezina razvoja“, i kao takva je neodvojiva od političke znanosti. M. Schwartner (*Statistik des Koenigreichs Ungern*. Erster Theil, Ofen, 1809.) statistiku imenuje *znanost* koja povezuje povijest i politiku te koja sistematski obuhvaća sve što je državni interes. Također piše da je

prikupljaju i analiziraju podatke koji su neophodni državnoj administraciji zbog modernizacije i upravljanja zemljom te je to i razlog zašto svoja djela posvećuju državnim vladarima. To tvrdi i B. Vranješ-Šoljan, naglašavajući da su ciljevi ekonomskih teorija koje su od kraja 18. stoljeća razvijali državni službenici bili upravljanje i povećanje državnog bogatstva.²⁴ Uz te studije, brojni autori također izrađuju detaljne tzv. jezične karte (*Sprachen-Karte*), poput J. P. Šafarika, koji je takvu kartu izdao 1846., zatim V. Haeuflera, K. Bernardija i R. A. Froehlich.²⁵ Vezano uz etničke identitete stanovnika, svi ovi autori uočavaju višejezični i višekulturni sastav stanovništva Monarhije te rezultate istraživanja tumače u skladu s vlastitim spoznajama. Dakle u studijama se nailazi na oznake koje autori pridaju stanovništvu, što je poznato kao „vanjska“ identifikacija ili „identifikacija Drugoga“. Kao što je već istaknuto u prethodnom poglavlju, „vanjska“ identifikacija ovisi o stupnju samoidentifikacije tog istog stanovništva te ujedno predstavlja njezino priznanje. S gledišta procesa modernizacije, a time i razvoja statistike u svakom pogledu, kao i svih povijesnih pojava vezanih uz masovnu etničku identifikaciju stanovništva, uz tu identifikaciju koja se stalno mijenja i razvija, prema P. Koruniću, postoji nekoliko etapa u tom razvoju:

I. etapa: Razdoblje predmodernosti: od kraja 18. stoljeća do 1845. godine

U tom razdoblju dominira vjerska i rodna identifikacija stanovništva, ali se pojavljuje i jezična identifikacija.

II. etapa: Počeci modernosti: od 1846. do 1851. godine

To je razdoblje obilježeno popisima stanovništva 1846. i 1851., kada se pokušalo istražiti i etničke strukture stanovništva u Habsburškoj Monarhiji.²⁶

III. etapa: Utemeljenje modernosti: od 1851. do 1880. godine

Popisi iz 1846. i 1851. godine pokazali su da stanovništvo u Habsburškoj Monarhiji, masovno nepismeno, ne zna odgovoriti na pitanje kojim narodnim jezikom govori, a time i kojoj narodnosti pojedinci pripadaju. Nakon toga državne su vlasti, putem ministarstva, naredile da se u svim školama uvede obavezna identifikacija učenika: i vjerska i etnička i socijalna i pokrajinska i državna. Tri su jezika pokaziva-

statistika „zaustavljena povijest“, a da je povijest konstantna statistika, te da statistiku odlikuju detaljnost i sveobuhvatnost i da sve koristi koje proizlaze iz povijesne znanosti vrijede i za statistiku.

²⁴ Vranješ-Šoljan 2009: 34

²⁵ U prvoj polovici 19. stoljeća temeljem etničke identifikacije, pa i etničkih zajednica, smatra se jezik. Jezik možda nije neizbježan konstitutivan element etniciteta, ali se manifestira kao izuzetno važno sredstvo kojim se etnicitet realizira zato što proces konstituiranja jezičnih zajednica nije jednosmjerni: jezik služi i za održavanje i za obnavljanje zajednice. Kao i etničke, i jezične zajednice su simbolične zajednice, pa se pripadnost jezičnoj zajednici formira u kombinacijama subjektivnog i objektivnog.

²⁶ Etničku identifikaciju i etničke strukture stanovništva određivalo se prema „narodnom jeziku“ kojim govori stanovništvo u pojedinim pokrajinama: *Sprache, Muttersprache, Familiensprache, Umgangssprache, Lebende Sprache*.

la etničku i nacionalnu identifikaciju učenika i studenata: materinski jezik (*Muttersprache*), nastavni jezik (*Unterrichtssprache*) i javni ili komunikacijski jezik u pokrajini (*Lebende Sprache*). Sve su škole i svi fakulteti morali u svoje službene dokumente (u imenicima i maticama) uvesti i etničku identifikaciju učenika i studenata. Jezik i nacionalnost (*Sprache und Nationalität*) postali su jednoznačni. To je odluka i internacionalnih kongresa.

IV. etapa: Razdoblje modernosti: od 1880. do 1918. godine

Kako je istaknuto, od školske godine 1850./51. u svim je školama i na svim fakultetima, u njihovim najvažnijim dokumentima uvedena jezična, a time i etnička i nacionalna identifikacija učenika. Nakon trideset godina, pripremajući se za popis stanovništva 1880. godine, državne su statističke institucije zaključile da napokon mogu u ispitne listiće/formulare unijeti rubriku o jezičnoj/etničkoj identifikacije, vjerujući da je sada bar jedan ukućanin školovan i pismen i da će moći, u ime svih ukućana, odgovoriti na pitanje kojim jezikom govore. Od tada u svim popisima stanovništva, od 1880. do zadnjeg popisa u Habsburškoj Monarhiji 1910. godine, uvodi se etnička identifikacija stanovništva.²⁷

Prema tumačenjima autora statističkih priručnika i enciklopedijskih članaka, u Ugarskoj su najbrojniji Slaveni.²⁸ No kod Slavena postoje brojne nacionalne razlike (*National-Werschiedenheit*²⁹), koje ih pak dijele na više skupina (*Zweige*). Te skupine oni imenuju kao narod (*Volk*)³⁰, pleme (*Stamm*)³¹, nacija (*Nation*)³², no termine koriste nedosljedno i ne može ih se (i ne smije) upotrebljavati kao sinonime za termine koje danas poznajemo i rabimo pod tim nazivima. Dakle te „grane“, na koje se Slaveni dijele su: Slovaci (*Slowacken, Slowaken*), Rusini (*Rusniaken, Ruthenier, Russniacken, Ruthenen*), Srbi (*Raatzten, Ratzen, Servier, Serbler*), Slovenci (*Slovenen, Wandeln, Winden, Wenden, Vandelen*), Hrvati (*Croaten, Chorwaten, Kroaten*), Dalmatinci (*Dalmatiner, Dalmatinern*), Slavonci (*Slavonier, Slavoniern*, koji se opet granaju na Šokce i Bunjevce: *Schoksen und Bunyevesen*) i Iliri (*Illyrier*).³³ Što se tiče Uskoka i Morlaka, oni nisu zasebni narodi, već „bjegunci“ (*Fluechtlinge*). Osnovnu razlikovnu granicu među tim skupinama čine njihovi jezici. Hietzinger jezik smatra „najsigurnijim biljgom naroda“ (*sicherste Merkmale des Stammes*).³⁴ Schwartner piše da je dijalekt mnogih

²⁷ Korunić 2010: 20 - 21

²⁸ Magda 1834: 48

²⁹ Andre 1823: 119

³⁰ Schwartner 1809: 125, Hietzinger 1817: 198

³¹ Csaplovics 1829: 7, Liechtenstern 1817: 41

³² Magda 1834: 46–48, Demian 1805: 75

³³ Imena su preuzeta iz radova Schwartnera (1809: 125), Andrea (1823: 119), Csaplovicsa (1829: 7), Demiana (1805: 77), Magde (1834: 48) i Liechtensterna (1791: 71).

³⁴ Hietzinger 1817: 198

slavenskih sela u Ugarskoj različiti i da upravo to služi kao razlikovni element među njima.³⁵ Csaplovics piše da se narod može promatrati kao narod dokle god ima vlastiti jezik, te nastavlja da Srbi i Hrvati govore drugačijim jezicima.³⁶ Liechtenstern također navodi da se jezik Slavena (za koji koristi termin *Slavisch*) sastoji od više narječja (*Dialekte, Mundart*) koja ih razlikuju, među koje ubraja i *Kroatisch* i *Slavonisch*.³⁷ Taj se „slavonski“ jezik u Slavoniji govori paralelno i u istoj mjeri kao i hrvatski, a najčišći se slavonski govori u Srijemu i u gradu Požegi.³⁸ Morlaci govore grubim slavenskim jezikom, koji je pomiješan s dosta talijanskih i turskih riječi, a i sam se dijeli na više narječja.³⁹

Stanovnici hrvatskih zemalja su Slaveni. Mnoga slavenska plemena (*Stammes*) odvojena su i međusobno si strana kroz religiju, političke odnose i različite jezike.⁴⁰ Slaveni su, uz Nijemce, Mađare i Talijane, jedna od glavnih nacija (*Hauptnation*) u Monarhiji.⁴¹ Dijele se u više grana (*Zweige*), među koje spadaju i Hrvati, različito nazivani: *Croaten, Chorvaten, Chroboten, Kroaten, Sloweno-Horvaten*.⁴² Oni imaju svoj vlastiti hrvatski jezik (*Croatischen Dialect*), koji je pak dio ilirskog jezika i ogranak velike slavenske jezične grupe (*Sprachstammes*).⁴³ U hrvatskom jeziku ima dosta varijacija te postoji više narječja (*Mundart*) hrvatskog jezika⁴⁴ ili, slikovitije rečeno, „koliko je opsegom malen ovaj narod, toliko u njihovom govoru ima razlika“.⁴⁵ Hrvati žive u najvećem dijelu ondašnje Hrvatske i Vojne krajine, a ima ih i u nekoliko sela u zapadnoj Ugarskoj. Geografska imena Hrvata su: *Zagorci (Gebirgsbewohner), Medzimirci (zwischen der Mur und Drau)* i *Podrawljani (an der Drau)*.⁴⁶ Isto tako ime Hrvati ponekad (*zuweilen*) nose i stanovnici Istre i „Turske Hrvatske“, no oni prema jeziku spadaju među Srbe (*serbischen Stamme*)⁴⁷, što je tvrdnja suprotna prisutnoj u većini

³⁵ Schwartner 1809: 125

³⁶ Csaplovics 1829: 217

³⁷ Liechtenstern 1791: 70 – 71, 1817: 41, 1820: 187

³⁸ Adelung – Severin Vater 1809: 642

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Oesterreichische National-Encyklopaedie. Fuenfter Band. 1835: 57–58

⁴¹ Uz te „glavne nacije“ postoje i „sporedni narodi“ (*Nebenvoelkern*), a to su Vlasi – Rumunji, Židovi, Romi, Armenci, Grci, Albanci, stanovnici Banata – Bannaten i „stranci“ (Francuzi, Osmanci...) – Oesterreichische National – Encyklopaedie. Erster Band. 1835: 286

⁴² Druge „grane“ Slavena su Česi, Slovaci, Poljaci, Rusini i Slovenci. – Ibid.

⁴³ Ibid.: 610

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Oesterreichischen Staaten. VIII. 1846:

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

etnografsko-statističkih studija iz prve polovice 19. stoljeća o direktnoj vezi „etničkog identiteta“ i jezika. Uz brojčano dominantne Hrvate, u Hrvatskoj žive još i Mađari, Nijemci i Srbi, također različito nazivani: *Raizen* i *Serben*.⁴⁸ Što se tiče stanovnika Slavonije, *Toth* – *Orszag* nastanjuju:

a) Slavonci (*eigentliche Slavonier oder Slavinen*), koji su se ovdje naselili još u 7. stoljeću,

b) Iliri (*Illyrier*), došli iz Srbije i Albanije u vrijeme Leopolda I.,

c) njemački kolonisti (*Deutsche Colonisten*), naseljeni u vrijeme Marije Terezije i Josipa II. u ovaj kraj,

d) Mađari (*Ungarn*), koji su prije upada Turaka bili vrlo brojni, a danas obitavaju još samo u okolici Osijeka i

e) Romi (*Zigeuner*), ili takozvani „Neubauern“.⁴⁹

Slavonci se dijele na Šokce i Bunjevce (*Schokaczen und Bunjewczen*), a dijalekt im se naziva „slavonski“ (*Slavonisch*).⁵⁰ Uz njih u Slavoniji obitavaju i Srbi, Židovi, Vlasi – Rumunji (*Walachen, Wlaschen*) i Grci (*Griechen*).⁵¹

Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kuenste upozorava na nedostatak ujednačenih i pouzdanih službenih podataka za područje Dalmacije, uzimajući za primjer podatke iz djela J. M. Liechtensterna i J. Rohrera, koji donose drastično različite podatke i o površini Dalmacije i o broju stanovnika. Ta enciklopedija u fusnotama daje popis izvora iz kojih autor vadi podatke za svoju natuknicu, a to su većinom putopisi, zatim druge enciklopedije i leksikoni, statističke studije i edicije te tisak. Najveći dio stanovništva Dalmacije također čine Slaveni, koji su se naselili ovdje u 7. stoljeću i potisnuli starosjedioce (*Ureinwoerner*). Uz njih ima i Talijana, bosanskih pravoslavaca (*bosnische Griechen*) i Židova. Jezik puka je svojevrсно (*eigen*) slavenško narječje, nazivano ilirskim, srpskim i hercegovačkim dijalektom, dok je jezik „obrazovanih“ i službe talijanski.⁵² Za stanovnike Dalmacije koristi se naziv *Dalmatiners*, dakle Dalmatinci. Tjelesna građa im je ista kao kod većine južnih naroda (*Suedvoelkern*): visoki su i snažne muskulature, kosa im je crna, a oči velike i tamne, sa strastvenim pogledom. Osobit i najznačajniji dalmatinski narod (*Volksstamm*) su „necivilizirani“ (*uncultivirten*) Morlaci. Morlaci su stanovnici planinskih predjela iz

⁴⁸ Geographisch-statistisches Handwoerterbuch des oesterreichischen Kaiserthumes. 1827: 51

⁴⁹ Oesterreichische National-Encyklopaedie. Fuenfter Band. 1835: 58

⁵⁰ Oesterreichische National -Encyklopaedie. Erster Band. 1835: 286

⁵¹ Geographisch-statistisches Handwoerterbuch des oesterreichischen Kaiserthumes. 1827: 294

⁵² Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Oesterreichischen Staaten. III. 1846:

Zadarskog i Splitskog okruga, a poznati su pod imenima *Morlaken*, *Morlacken* i *Morowlachi*.⁵³ Slavenskog su podrijetla, a ime im potječe od slavenskih riječi *More* (koji žive na moru) i *Vla* (Walach, Walachen), jer sami sebe nazivaju Vlasima, *Vlassen*.⁵⁴ Nisu zaseban narod, već Srbi ili Bosanci, čiji su pretci još sredinom 14. stoljeća došli u taj kraj kao pastiri. Morlaci su većinom katolici, manjim dijelom pravoslavci, a govore hercegovačkim dijalektom slavenskog jezika.⁵⁵ Edicije pišu i o Uskocima. Definiraju ih kao stanovnike Karlovačkoga generalata koji potječu iz 16. stoljeća, dok danas žive još samo u okolici Senja. Ime im dolazi od turske riječi za bjegunca. Nisu zasebno narod, već Srbi ili Hrvati.⁵⁶

Zanimljivo je, uz *Nationalitaet*, vezivanje „narodnosti“, pored jezika, i uz vjeroispovijest. Csaplovics tvrdi da razlika u jeziku odgovara razlici u vjeroispovijesti. Nadalje piše da se katolici od pravoslavaca razlikuju i po nošnji te po pismu: latinično pismo naziva hrvatskim (*Croatisch*), a ćirilčno srpskim (*Raazische*).⁵⁷ I Engel je sličnog stava. Piše da katolici u Slavoniji u većini slučajeva govore hrvatskim (*Kroatische Mundart*).⁵⁸ Demian također dovodi u direktnu vezu Hrvate i katoličku vjeroispovijest.⁵⁹

Zaključak

Svaki tekst iz prošlog vremena je povijesni izvor. Samo je pitanje za što. To se pitanje treba postaviti i pri analizi enciklopedijskih članaka o kojima ovaj rad govori. Podatci koje nam oni donose puno govore o autorima tih članaka i njihove nalaze treba razmotriti u širem onodobnom sociopolitičkom kontekstu. Poprilična „zbrka“ među podacima o etničkim identitetima stanovnika hrvatskih zemalja u djelima autora iz prve polovice 19. stoljeća svjedoči da je „na terenu“ situacija vrlo složena i višedimenzionalna. Autori situaciju interpretiraju u skladu s vlastitim znanjima i mogućnostima. Isto tako termine poput *nacija*, *narod*, *pleme*, *grupa*, *jezik*, *narječje* i *dijalekt* koriste proizvoljno i nedosljedno te često brkaju etničke (npr. *Hrvat*) i socijalne (npr. *Uskok*) kategorije. Budući da su autori primjenjivali različite metode u određenju etničkih struktura stanovništva, da su imali i različite obavijesti o tim narodima u Monarhiji, jasno je da su dolazili i do različitih rezultata. Pritom je važno imati

⁵³ Allgemeines geographisch – statistisches Lexikon aller Oesterreichischen Staaten. X. 1846: 941

⁵⁴ Allgemeine Encyklopaedie der Wissenschaften und Kuenste. Erste Section. 1832: 88

⁵⁵ Oesterreichische National – Encyklopaedie. Erster Band. 1835: 286

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Csaplovics 1819: 206

⁵⁸ Engel 1798: 250

⁵⁹ Demian 1806: 48

na umu da autori tih knjiga i članaka iskazuju svoje viđenje etničke i svake druge identifikacije stanovništva te da podatci koje oni donose ovise o građi koju posjeduju, ali i obavijestima o identitetu “prvoga”, odnosno o razini samoidentifikacije analiziranog stanovništva. Tada se govori o procesu njihova vanjskog priznavanja. Razvoj samoidentifikacije svakog naroda je postupan i dugotrajan proces, kao što je i preobrazba etničke grupe u nacionalnu. Pogreška bi bila pokušati te regionalne etničke identitete objašnjavati preko današnjih nacionalnih oznaka i oznaku *Slavonac* željeti smjestiti u kategoriju Hrvata i/ili Srba. Zbilja je kulturni konstrukt i ako je kolektivna identifikacija stanovnika nekog kraja bila *Slavonac*, znači da je kao takva egzistirala u tadašnjem diskursu. Isto tako stanovništvo je govorilo *slavonski*, što nije niti hrvatski niti srpski. Nadalje treba imati na umu stanje znanosti u prvoj polovici 19. stoljeća. Znanstvene obrade autora analiziranih ovom prilikom, a napose enciklopedijski članci, predstavljaju znanstveni vrhunac onoga doba.

POPIS LITERATURE:

- Adelung**, Johann Christoph – **Severin Vater**, Johann: *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde. Zweyter Theil*. Berlin 1809.
- Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kuenste. Erste Section (Carlowitz – Dani). Leipzig 1832.
- Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Oesterreichischen Staaten. III (Da – Fe), VIII (Ko – Lo), X (Mi – Op). Wien 1846.
- Andre**, Christian Carl: *Neueste Zahlenstatistik der europaeischen und aussereuropaeischen Staaten*. Stuttgart und Tuebingen 1823.
- Berger**, Peter L. – **Luckmann**, Thomas: *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*. Naprijed, Zagreb 1992.
- Burke**, Peter: *Junaci, nitkovi, lude*. Školska knjiga, Zagreb 1991.
- Csaplovics**, Johann: *Gemaelde von Ungern. Erster Theil*. Pesth 1829.
- Csaplovics**, Johann: *Slavonien und zum Theil Croatien. Erster Theil*. Pesth 1819.
- Čepo**, Dario: Društveno-politička uvjetovanost leksikografskih članaka: studija slučaja članka Europska unija. *Studia lexicographica* 1(2008), str. 9–24.
- Demian**, J. A.: *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie. Statistische Beschreibung der Militaer-Graenze. Erster Band*. Wien 1806.
- Demian**, J. A.: *Statistische Darstellung des Koenigreichs Ungern. Erster Band*. Wien 1805.
- Engel**, J. C.: *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien*. Halle 1798.
- Eriksen**, Tomas Hilan: *Etnicitet i nacionalizam*. Biblioteka XX vek, Beograd 2004.
- Geographisch-statistisches Handwoerterbuch des oesterreichischen Kaiserthumes. Wien 1827.
- Gross**, Mirjana: *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860*. Delo – Globus – Centar za povijesne znanosti, Zagreb 1985.
- Hietzinger**, C. B.: *Statistik der Militaergraenze des oesterreichischen Kaiserthums. Erster Theil*. Wien 1817.
- Korunić**, Petar: Početak etnografske statistike u Hrvatskoj i Habsburškoj monarhiji: Etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva. *Historijski zbornik*. Vol. 63, No 1 (2010), str. 5 – 51.

- Liechtenstern**, J. M.: *Grundlinien einer Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*. Wien 1817.
- Liechtenstern**, J. M.: *Staatsverfassung der Oesterreichischen Monarchie im Grundrisse*. Wien 1791.
- Liechtenstern**, J. M.: *Wollstaendiger Umriss der Statistik des oesterreichischen Kaiserstaats*. Bruenn 1820.
- Magda**, Pal: *Neueste statistisch – geographische Beschreibung des Koenigreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militaer – Grenze. Zweite Ausgabe*. Leipzig 1834.
- Oesterreichische National-Encyklopaedie. Erster Band (A–D), Dritter Band (J–M), Fuenfter Band (Seeauer – W). Wien 1835.
- Putinja**, Filip – **Stref Fenar**, Žoslin: *Teorije o etnicitetu*. Biblioteka XX vek, Beograd 1997.
- Schiffler-Premec**, Ljerka: Znanstvena spoznaja i enciklopedije. *Suvremena znanost i enciklopedije. Radovi Leksikografskog zavoda Miroslava Krleže. Svezak 1*. Zagreb 1991.
- Schwartner**, Martin: *Statistik des Koenigreichs Ungern. Erster Theil*. Ofen 1809.
- Škiljan**, Dubravko: *Govor nacije*. Golden marketing, Zagreb 2002.
- Vranješ-Šoljan**, Božena: *Stanovništvo Banske Hrvatske*. Educa, Zagreb 2009.
- Vujić**, Antun: Razvitak enciklopedistike i enciklopedijsko vrednovanje. *Suvremena znanost i enciklopedije. Radovi Leksikografskog zavoda Miroslava Krleže. Svezak 1*. Zagreb 1991.
- Vukić**, Aleksandar: Moć klasifikacije: klasifikacijske sheme i konstrukcija etničke strukture u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji (1785. – 1860.). *Migracijske i etničke teme 24 (2008). 1–2*. str. 31–48.

ETHNIC IDENTITIES OF POPULATION OF CROATIAN LANDS IN THE 1ST HALF OF THE 19TH CENTURY ACCORDING TO AUSTRIAN ENCYCLOPEDIAS

SUMMARY: The aim of this article is to analyze ethnic identities which authors in Austrian encyclopedias and lexicons assign to population of Croatian lands in the first half of the 19th century, and compare them with datas which other autors from that period use in their books. The lack of official datas is the reason why authors interpret these ethnic groups according to their own knowledge. In another words, they construct identities. On the other hand, those identifications prove the state of self – identification which inhabitants have of themselves.

Keywords: *ethnic identity, Croatian lands, first half of the 19th century*